

9 Kiynova J.K., Kadirhan G. Kontent-analiz pismennyh tekstov kazahstanskikh ruskoiazыchnyh SMI. «Vestnik KazNPU im. Abaia. Seria filologicheskaja». – Almaty, 2019. – №3 – В. 403-407

10 Fedotova L.N. Obshestvennoe mnenie i jurnalistika. – М.: MGU, 2016. – 189 s

11 Clotaire R. The Culture Code: An Ingenious Way to Understand Why People around the World Live and Buy as They Do. – New York: Broadway Books, 2016. – 166 r.

12 Burner B. Does the Language I Speak Influence the Way I Think (23 June, 2018). <https://www.linguisticsociety.org/content/does-language-i-speak-influence-way-i-think>

МРНТИ 16.21.47

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.68>

Мамбетова М.К.,¹ Таубалдиев М.Е.²

^{1,2} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

ТЕЛЕВИЗИЯЛЫҚ ЖУРНАЛИСТИКА ТЕРМИНДЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ОРНЫ

Аңдатпа

Мақалада қазақ телевизиялық журналистикасының қалыптасу кезеңіне қысқаша тоқталып, осы саладағы ғылыми ұғымдарға берілген атаулардың жай-күйі айтылады. Қазіргі электрондық БАҚ-тың, оның ішінде қазақ телевизиялық журналистикасының тілтанымдық өзекті мәселелерісөз болады. Алпыс жылдан астам тарихы бар қазақ телевизиясының күні бүгінге дейін ара-жігі ажыратылмаған, қисынсыз тұжырымдалған терминдерінің кейбіріне мысал келтіріліп, көтерілген мәселеге қатысты телевизия саласының кәсіби мамандары мен шетел ғалымдарының пікір-тұжырымдары беріледі. Қазақ тележурналистикасының терминологиялық мәселелері талданады. Терминге қатысты күні бүгінге дейін ғылыми ортада қалыптасқан ғалымдардың тұжырымдарына шолу жасалады.

Түйін сөздер: термин, терминология, қазақ тележурналистикасы, терминжүйе, терминжасам, біріздендіру, термин үдерісі, термин қалыптастыру, т.б.

Mambetova M.,¹ Taubaldiyev M.²

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

THE PLACE OF TV JOURNALISM TERMS IN THE MODERN KAZAKH LANGUAGE

Abstract

The article gives a brief overview of the period of formation of the Kazakh television journalism, tells about the state of the names given to scientific concepts in this field. The current language problems of modern electronic media, including Kazakh television journalism, will be discussed. Examples of some indistinguishable, illogically formulated terms of Kazakh television, which has more than sixty years of history, and the opinions of television industry professionals and foreign scientists on this issue are given. The terminological problems of the Kazakh TV journalism are analyzed. An overview of the conclusions of scientists, formed in the scientific community to this day, is given by the terms.

Keywords: term, terminology, Kazakh TV journalism, term system, term formation, unification, term process, term formation, etc.

Мамбетова М.К.,¹ Таубалдиев М.Е.²

^{1,2} Казахского национального университета имени Аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

МЕСТО ТЕРМИНОВ ТЕЛЕВИЗИОННОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье дается краткий обзор периода становления казахской телевизионной журналистики, рассказывается о состоянии названий, данных научным понятиям в этой области. Будут затронуты актуальные языковые проблемы современных электронных СМИ, в том числе казахской телевизионной журналистики. Приведены примеры некоторых неразличимых, нелогично сформулированных терминов казахского

телевидения, имеющему более чем шестидесятилетнюю историю и мнения профессионалов телевизионной отрасли и зарубежных ученых по данному вопросу. Анализируются терминологические проблемы казахской тележурналистики. Дается обзор выводов ученых, сформировавшихся в научной среде до сегодняшнего дня, по терминам.

Ключевые слова:термин, терминология, казахская тележурналистика, терминосистема, терминообразование, унификация, терминопроцесс, терминообразование и др.

Кіріспе.Қазіргі уақытта ұлттық терминологияның қордаланған күрделі мәселелерін тілдік тұрғыдан зерттеу де, қоғамдық негізде өзекті мәселені шешу де күнтізбіндегі кезек күттірмейтін маңызға ие екені даусыз. Күні бүгінге дейін терминдерді аудару, жүйелеу мен бекіту, сонымен қатар барлық ғылым саласы мен өндіріс қызметіне енгізу, оларды қадағалап отырудың мүмкін еместігін айта келе, терминологияның аталмыш мәселелерді шешуге осыған дейінгі жинақталған іс-тәжірибелерімізді зерделей отырып, ғылыми талдаулар жасауды кешенді түрде ұйымдастырудың маңызы зор.

Бұқаралық ақпарат құралдарында (бұдан әрі – БАҚ) қоғамның, ғылым-білім, өндіріс-техниканың барлық саласын қамтитын терминдер мен терминдік топтар жұртшылық талқысынан өтіп, термин ретінде бекітілгенге дейін жүйелі түрде беріліп отырады, оларды көпшілікке таныстырып, үйреншікті ету мақсатында талқыға ұсынылуы шешуші рөл атқарады. Бұл өз кезегінде БАҚ-та жарияланатын ұсыныс-пікірлер тек тілші-ғалымдар ғана емес, сондай-ақ қарапайым жұртшылықтың да араласуы термин қалыптастырудың әлеуметтік фактор ретіндегі рөлін, термин үдерісінің шығармашылық сипатын анықтауға айрықша мүмкіндік тудырады: біріншіден, баспасөз термин қалыптастырудағы өзіндік ерекшелігі болса, екіншіден, жалпы терминологиялық жүйенің толығы мен біріздендірудегі маңыздылығын танытады деп ойлаймыз.

Қазақ терминологиясы қалыптасу кезеңдері үздіксіз үдеріс болғандықтан, жалпы терминдердің жасалуы кешенді талқылауды қажет ететіндіктен, мұның өзін әлеуметтік-қоғамдық сипатқа ие болып отыратынын мойындауға тиіспіз, терминдердің қалыптасуын, даму барысын, жолы мен шығу тарихын түсінуді БАҚ-тан бөліп қарай алмаймыз[1,4].

Терминдердің мәні мен маңызын, оны зерттеудің ғылыми негізін анықтауда Г.Винокур, А.Реформатский, Д.Лотте, В.Виноградов, Н.А.Баскаков, М.Гасымов, Т.Канделаки, Л.Скворцов т.б. тілші-ғалымдардың рөлі айрықша болды.

Ал қазақ тіл білімінің терминология саласы қалыптасуының көш басында А.Байтұрсынұлынан бастап, Қ.Жұбанов, Е.Омаров, А.Мамытұлы, Т.Шонаұлы, Н.Төрекұлов, Н.Сауранбаев, М.Балақаев, Қ.Шәріпов, І.Жарығапов, Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Ә.Айтбайұлы, Б.Қалиев, Ш.Құрманбайұлы, Қ.Айдарбек т.б. ғалымдарды атасақ болады.

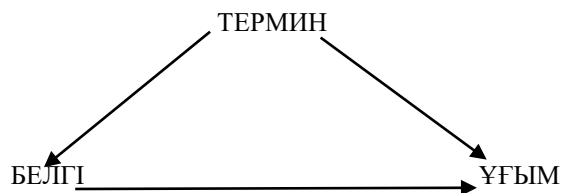
“Термин” ұғымы осы уақытқа дейін зерттеген ғалымдардың ғылыми еңбектерінде кеңірек талданды, ғылыми ортада белгілі кейбір маңызды тұжырымдарға тоқталып өткеніміз жөн деп есептейміз. Көрнекті тілші-ғалым О.Ахманова: “Термин дегеніміз – арнайы ұғымдар мен арнайы заттарды дәл белгілеу үшін жасалған тілдегі арнайы (ғылыми, техникалық т.б.) сөздер мен сөз тіркестері”, - десе[2,474], ғалым В.Прохорова: “термин – бұл арнаулы қолданыс саласындағы ғылыми немесе өндірістік – технологиялық ұғымның атауы болып табылатын және дефинициясы бар сөз немесе сөз тіркесі”, - деп түйіндейді [3,401].

Ал Д.Ушаковтың айтуынша, “термин – нақты анықталған ұғымның атауы болып табылатын сөз. Әлдебір ортада әлденені, мамандықты белгілеу үшін қабылданған арнайы сөз немесе сөз тіркесі” [4,689].

Сондай-ақ А.Суперанская пікірінше, “термин – кәсіптік білімнің белгілі бір саласындағы ұғымдар жүйесіне енетін ұғымды сөзбен таңбалау” [5,14].

Термин мәселесін тереңірек зерттеген қазақ филологиясының тұңғыш профессоры Қ.Жұбанов былай дейді: “Белгілі бір ұғымдарды білдіретін қарақшылы сөздер болады, о сөздерді әлгіндей ұғымдарға – ғылым мен революция ағы қандай сатыда тұрса, міне, осы екеуі теліп отырады; сонымен қатар термин сөзінің терминдік ұғымы мен күнделік тіршілікте қолданылатын жай сөздік мағынасы басқа болуы да мүмкін”[6,349].

Байқағанымыздай, берілген тұжырымдар бір-біріне қарама-қайшы келмейді, керісінше, мазмұны мен мәні жағынан бірін-бірі толықтыра түседі. Сөз бен ұғымның түрлі белгілерін назарға ұстауы, аталмыш белгінің ішінен әлдебіреуін негізге алуы, қысқа әрі нұсқа түрде жүйелілігімен арнайы ұғымдарды білдіретіндігін, терминдердің ғылым, техника, өндірістің белгілі бір саласы болатындығын, олар жеке сөз немесе сөз тіркесі түрінде көрініс табатындығын сызба түрінде көрсетуге болады:

Сурет 1 – Термин “үшбұрышы”

Дей тұрғанмен, “термин – мамандарға, ғалымдарға ғана қажетті шартты таңба емес, ол – халықтың ақыл-ойы, санасы, ұлттың рухани қазынасы”, - деген профессор Б.Қалиұлының пікірімен толық келісеміз [7,13].

Демек, терминдердің халық тілі негізінде жасалуының рухани байлығының бірегейі әрі тіліміздің әлеуеті екенін аңғартады.

Әдістеме. Қазіргі уақытта мамандар да, маман емес көпшілік қауым жаңадан қолданысқа енген тілдік оралымдар, жаңа сөздер мен термин сөздерді ақпарат құралдары арқылы біліп жататыны рас. Бұқаралық ақпарат құралдарының, әсіресе телевизиялық журналистика саласы (бұдан әрі – тележурналистика) тіл мәдениетіне, халықтың санасына, ойлау жүйесіне ерекше әсер етеді. ҚР ҰҒА академигі, профессор Ш.Құрманбайұлы осыған байланысты былай дейді: “Кейбір оқырмандар журналистердің жаңа сөз қолданыстарын бекітілген термин ретінде қабылдап, ал публицистикалық стильді әдеби тіл нормасы деп есептейді. Кейде қандай да бір сөз, сөз тіркесі, термин не сөйлемді бұлай қолдануға болмайды деген кезде, “газетте солай жазылған”, “теледидардан немесе радиодан осылай айтты” деген уәжді жиі естуге болады” [8,178].

Демек, тележурналистика – тілдік норманы қалыптастыруда атқаратын қызметі зор, тек мемлекеттік идеологияның қолдаушысы ғана емес, қоғамдағы әлеуметтік-мәдени, рухани салалардың индикаторы.

Күні бүгінге дейін тілдің лексикалық қабаттарының түрлі деңгейлерінде ескерусіз қалған сөздерді ғылым тіліне айналып, ұлттық сипатының мән-мазмұнының оңды өзгеруіне атсалысып келе жатқан отандық тележурналистиканың саласының кейбір мәселелерін айта кеткенді жөн деп есептейміз. Жаһандану кезеңінде тележурналистиканың технологиялық саласының трансформациялануы оның “тіліне” әсер етпей қоймайды. Бұл – табиғи құбылыс. Сандық технологияның өндірістік тәжірибеге енуі, тележобалардың көрнекілігі мен безендірілуінің заманауи өзгерісі, инновациялық ақпараттық жүйелер арқылы сапалы таралымы тележурналистика саласының кәсіби лексикасына, терминологиясына айтарлықтай өзгеріс әкелді.

Бір ғана кәсіби ұғымды білдіретін сөздердің бірнеше атауға ие болуы, әрі бір ұғымды білдіретін бірнеше нұсқаның жарысып қолданылуы жиі кездеседі. Терминология саласындағы мәселелерді дер кезінде көтеріп, оң шешім табуына ықпал етіп жүрген бұқаралық ақпарат құралдарының бірі тележурналистика – қоғамдық-саяси орган десек қателеспейміз. Олай болса, рухани әрі зияткерлік әсер студия құралы, қоғамдық-саяси, идеологиялық қатынастардың ажырамас бөлшегі, түрлі идеяларды, сан алуан көзқарастарды жеткізетін “төртінші биліктің” бірі тележурналистика саласының терминологиясын ұлттық терминқорымызды қалыптастыру қағидаттарын басшылыққа ала отырып, оның ғылыми-тәжірибелік мәселелерін шешіп беру – тілші-ғалымдар мен сала мамандарының міндеті.

Сондықтан баспасөз, театр, кино, радио салаларының өзгемен тоғысқан тележурналистиканың “тілі” оның ғасырлық тарихымен тығыз байланысты. Мәселенің мән-жайын тереңірек зерделеу үшін оның тарихына қысқаша тоқталғанымыз дұрыс деп есептейміз.

XX ғасырда техника саласы бойынша таңғажайып ғылыми жаңалықтар ашылды. Телефотомен толықтырылған телефон, электр тогы көмегімен дауысты алысқа жеткізу түгіл, суретті де қашықтан тамашалау мүмкіндігі сол кезеңнің елеулі өнертабысы болатын [9,12]. Ғылыми “төңкеріс” нәтижесінде “теңдессіз мылқау” кино мен “көзге көрінбес маңызды” радионың [10,48] бірлігінен ғажайып “теледидар” пайда болды.

1951 жылы 22 наурызда КСРО Министрлер Кеңесінің қаулысымен Бүкілодақтық радиоақпарат комитетінің құрамында КСРО Орталық теледидары құрылды. 1957 жылы радио мен теледидарды Мәдениет министрлігі құрамынан бөлек шығаруға байланыста Үкімет шешімінен соң, КСРО Министрлер кеңесі жанынан Радио және телехабарлар тарату жөніндегі комитет құрылады. Осының негізінде 1957 жылы 29 маусымда Қазақ ССР Министрлер кеңесі Телевизия және радиохабарлар жөніндегі комитет құру туралы қаулы қабылдады [11,8]. Қоғамдық-саяси, экономикалық-мәдени өзгерістерге байланысты телерадио 1962 жылы Қазақ ССР Министрлер кеңесінің Телевизия және радиохабарлары жөніндегі Мемлекеттік комитеті, 1992 жылы Қазақстан Телевизия және радиохабарлары жөніндегі Мемлекеттік компаниясы, 1994 жылы Қазақстан Теледидары мен радиосы республикалық корпорациясы деп аталса, кейін “Қазақстан” республикалық телерадиокорпорациясы» акционерлік қоғамы болып өзгертілді.

Қазақ телевизиясының майталманы, қазақ және орыс тілдерінде ерлер арасынан шыққан тұңғыш диктор-журналист, ғалым Совет Масғұтов отандық телевизияның алғашқы кезеңі туралы былай деп жазады: “1958 жылы телевизия Қазақстанда да пайда болды. Республика астанасы тұрғындары 8 мартта тұңғыш рет өз экрандарында Қазақ телевизиясының алғашқы дикторлары З.Жұматова мен Н.Омарованың дидарын көрді. Олар көпшілікті Алматыда телевизия хабарларының басталуымен, ал әйелдер қауымын мерекелерімен құттықтап, жылы лебіз білдірді. Содан соң, “Үкімет мүшесі” атты көркем фильм көрсетілді” [12,97-98]. Сөйтіп, теледидар өнері “көгілдір экран” деген атпен жұртшылықпен алғаш рет осылай қауышты.

Ақпараттық технологиялар кезеңінде интернет кеңістігінің күрт дамуы алпыс жылдан астам терең тарихы бар қазақ тележурналистиканың маңызын одан әрі арттырды. Осыған орай жаңа форматтағы “көгілдір экран” өнімдерінің тұтынушыларының (көрсермендері) көбейгені байқалады. Бұл өз кезегінде тілші-ғалымдарға да зор жауапкершілік жүктейді.

Нәтиже. Соңғы жылдары телеарна жұмысының заманауи форматқа бейімделуіне байланысты әр тілден енген жаңа медиа терминдерінің, сөз тіркестерінің, синтаксистік оралымдардың қатары толығы түсті.

Қазіргі уақытта Қазақстан әлемдік аренада өркениетті мемлекет құру бағытында даму үстінде. Бұл мақсатқа жету үшін терминдер баға жетпес рөл атқарады. Сол себепті ғылымның барлық саласында, соның ішінде электронды БАҚ саласында терминдердің жүйелілігі мен бірізділігін сақтау маңызды мәселе болып саналады.

Десек те, осыған дейінгі қалыптасқан сала терминдерін жоққа шығара алмаймыз. Зерттеуші В.Волхонский былай жазады: ”Әрине, терминдердің көпшілігі мемлекеттік стандарттарда нақтыланған деп айтуға болады. Алайда стандарттарда кейбір терминдер, өкінішке қарай, қисынсыз тұжырымдалған немесе дұрыс қолданылмаған”[13,34].

Терминжасамда көпшілік қауымның қолданысына аса жауапкершілікпен ұсынуды талап ететін терминдер - тележурналистика “тілі” десек артық айтқандық болмас. Өйткені бұл сала техникалық, жаратылыстану ғылымдарымен тікелей байланысты, оның арнаулы сөздері мен сөз тіркестерін екіншісі бірі аударма бермейтіні де сондықтан. Сол себепті аталмыш саланың терминологиясына, оның ерекшелігіне баса назар аударған жөн, әрі тілтанымдық мәселелерін тереңірек зерттеу қазіргі уақытта өзекті болып саналады.

Талқылау. “Телевизия - нысана кескіні мен дыбысын радио немесе өткізгіш сымдармен таралатын электр сигналдары арқылы алысқа тарату әрі бұларды қабылдау негізінде сол нысанның кескінін көрсету және дыбысын ескерту мәселесімен шұғылданатын радиотехниканың саласы” [14,153].

Сондықтан көп қырлы күрделі телевизия саласының арнаулы сөздері мен сөз тіркестері екіұдайлы, түсініксіз, жүйесіз жасалып, қисынсыз тұжырымдалса, сала мамандарына да өзара түсінісуіне де, жұмыс үдерісіне де кері әсерін тигізетінін байқауға болады. Сөзімізді мысалдар көмегімен дәлелдеп көрелік:

БЕЙНЕКАМЕРА	ТЕЛЕКАМЕРА
БЕЙНЕБАҚЫЛАУ - бұл тікелей (адамның көзімен) немесе қосымша оптикалық құралдардың көмегімен (адамның көзі мен бақыланатын объект арасындағы) бақылау.	ТЕЛЕБАҚЫЛАУ – бейне сигнал-дарды қалыптастыру және тұтыну-шыға көрсету үшін қашықтан бақылау.
Қозғалатын заттар мен ілеспе дыбыстарды магниттік таспаға түсіруге арналған шағын көлемді оптикалық-электронды құрылғы.	ТЕЛЕ - қашықтан басқару. Телевизия - бұл бейне сигналдарды қалыптастыру және тұтынушыға көрсету үшін қашықтыққа беру. Яғни, бейне сигналды қалыптастыру құрылғылары (теледидар камерасы) және бейне қабылдағыш (монитор, DVR және т.б.) кеңістікте орналасқан. Осылайша, теле-бақылауларда оптикалық сигнал электрлік сигналға айналады (көріністің басқа физикалық фор-масы), кезкелген байланыс арналары арқылы беріледі, содан кейін қайтадан адамның көзімен қабылданатын оптикалық сигналға айналады.
Күзет бейнебақылау мен бақылауға арналған бейнекамера: күзетілетін аймақта жасырын орнатылған шағын көлемді, конструктивті біріктірілгенкассета бейнемагнитофон	Телебақылауларда оптикалық сигнал электрлік сигналға айналады (көріністің басқа физикалық формасы), кезкелген байланыс арналары арқылы беріледі, содан кейін қайтадан адамның көзімен қабылданатын оптикалық сигналға айналады

[15,100-298].

Кей жағдайда телевизия саласының терминдері заттың белгісімен, беретін ұғымымен сәйкес келмейтін сәттері де жиі кездеседі. Академик Е.Малишевский терминологияның түсінікті, нақты әрі шындықтың жаңаша түсінігіне жауап беретін заңдық мәртебесі болғаны жөн екенін тұжырымдай келе, техникалар мен технологияларды енгізу бойынша халықаралық ұсынымдарды ескере отырып, терминдерді біріздендіру жұмыстарын іске асыру қажеттігін, салалық терминологияның жүйелеудің шешімі ретінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандартын жасаудың маңыздылығын атап өтіп, мынадай мысалдар келтіреді: “Мәселен, “сымдық радиотаралым” (проводное радиовещание) терминін айтсақ болады. “Ретрансляция” (тарату), “радиофикация” (радиоландыру) терминдері сым арқылы жеткізіліп, радио көмегімен қабылданып, сигналдардың сапасы күшейтілгенін білдіреді. Бірақ радио – сымсыз байланыс. Сымдық радиотаралым – абсурд” [16,32-33]. Реті келіп тұрғанда айта кету керек, “ретрансляция”(хабар тарату) мен “трансляция” (хабар тарату) терминдері де даулы мәселелер қатарында, үдерісті сипаттауда бірінің орнына бірі жұмсалып, не заңдық мәртебесі анықталмаған, не техникалық сипаттамасының ара-жігі ажыратылмаған.

Осы секілді “телерадиовещание” (телерадиохабарларын тарату) термині де нақтылауды қажет етеді. “Mass media және телекоммуникация терминдерінің қазақша-орысша-ағылшынша анықтамалық сөздігіндегі” анықтамасы төмендегідей берілген:

“Теледидар және радиохабарларын тарату” (телерадиовещание) – теледидар бейнелі-көркем дыбыстарды іздестіруде радиохабарларын таратудың акустикалық бейнелерді жасаудағы жетістіктерін белсенді пайдалануға ұмтылады, олар өзінен-өзі тыңдаушыларда көру-икемділік қауымдастықтарды туындатуға қабілетті болып шығады... Теледидар өз қызметінің көптеген формаларын радиохабарларын таратудан алды. Радионың өзіндік ерекшеліктері: хабарлардағы әуезді сөз бен акустикалық картина; оқиға барысы туралы ол болып өткен сәтте тікелей хабарлау мүмкіндігі; іс жүзінде шектелмеген аудиторияға тікелей шығу” [17,166]. Нақтырақ айтсақ, *телевизиялық хабар тарату* бейнелік-дыбыстық ақпаратты жеткізеді, ал *радиохабар тарату* тек дыбыстық ақпаратқа негізделген. Олай болса, екі саланың техникалық ерекшеліктеріне байланысты *телевизиялық хабар тарату* және *радиохабар тарату* деп жеке-жеке қарастырылған жөн сияқты. Мұндай мысалдар өте көп. Бәріне тоқталып жатуды жөн көрмедік. Алдағы уақытта бұл мәселелер арнайы қарастырылатын болады.

Қорытынды. Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы республикалық Терминология комиссиясы ақпарат құралдарына “Терминологиялық хабаршыны” таратып, жаңа терминдерді бекітеді. Соған қарамастан, терминком бекіткен сөздерді қолдану барысында жүйсіздік көп екенін айтқымыз келеді. Мәселен, көрнекті қаламгер Сабыржан Шүкірұлы “Хабар” арнасындағы бағдарламалар тіліне шолу жасап жүргенде, “журналшы” сөзі “журналистің” орнына белсенді қолданылып жүрді. Сонымен қатар “тележүргізуші” сөзі “айташы” сөзімен алмастырылғанымен, көп ұзамай “тележүргізуші/жүргізуші” сөзі қолданысқа еніп кетті. Оның терең себебі бар деп ойлаймыз. Ол туралы профессор Б.Қалиұлы кеңестік саясат тұсында одақтық, республикалық терминком құрылып, терминдерді одақ бойынша стандарттау орталығы ұйымдастырылып, ұлт тілінде термин жасауға тыйым салынған кездер болғанын айта келіп: “Қазақ тілінде ғылыми ұғымдарды білдіретін сөздер жоқ”, “ғылыми ұғымдарды латын, грек сөздерімен беру керек”, “оларды аударуға болмайды” деген жалған қағидасымақтар ұсынылды. Ең жаманы – бұған өзіміздің ішімізден шыққан “оқығандар” қосылып, “қазақ сөздері термин жасауға жарамайды”, термин аударылса, оның түсінігі, мағынасы бұрмаланады”, “халықаралық терминдерді аударуға болмайды”, “термин шетел сөздері болса, халықтардың жақындасуы тездейді” деп ұрандатты. Соның салдарынан тіліміздегі терминдердің 70-80 пайызы шетел сөздері болып шыға келді”,- деп жазады [18,12]. Демек, ғылыми ұғымның атауы болған терминдер - ұлттық ой-танымның жемісі, ұлттық тілдің иммунитеті.

Термин ұлт тілінің негізінде жасалса, қоғам сұранысын, рухани талаптар үдесінен шыға біледі деген ойдамыз. Ол – өз алдына бөлек мәселе.

Тележурналистика терминологиясын біріздендіру айрықша маңызды. Өйткені телевизия саласы көрермен қауымның санасына, танымына, ойлауына, тіліне, діліне ықпалы зор. Сондықтан бұл мәселе жан-жақты қарастыруды қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Әміров Ә. Қазақ баспасөзінің 1990-2000 жылдар аралығында терминология қалыптастырудағы рөлі. // филол.ғыл.канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2002. 116 б. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов.энциклопедия, 1966. С. 607
- 2 Прохорова В. Актуальные проблемы современной русской лексикологии. – М.: Издательство МГУ, 1973. С. 401.
- 3 Ушаков Д. Толковый словарь русского языка. – М.: Астрель, 2000. Т.ІУ-752. С. 689.-словарь
- 4 Суперанская А., Подольская Н., Васильева Н. Общая терминология // Вопросы теории.-М.: Наука, 1989. С. 243
- 5 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966. -362 б.-кітап
- 6 Қалиұлы Б. Қазақша термин жасау мәселесі / Терминологиялық хабаршы, 2014, №1 (49), 12-17 б.
- 7 Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2005. – 240 б.
- 8 Масғұтов С. Көгілдір экран – өмір айнасы. – Алматы: Мектеп, 1976. – 131 б
- 9 Барманкулов М. Телевидение: деньги или власть? – Алматы: Санат, 1997. – с. 268.
- 10 Тұрсын Қ. Қазақ тележурналистика: қалыптасу, даму проблемалары. – 2-басылым. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. –356 б.
- 11 Масғұтов С. Телевизиялық журналистика негіздеріне кіріспе. – Алматы, 1975. – 110 б.
- 12 Волхонский В. Проблемы терминологии телевизионных систем наблюдения /Алгоритм безопасности, 2006, №1, с.34-36.
- 13 Тұрсын Қ., Нұсқабайұлы Ж. Теледидар сөздігі – тележурналист анықтамалығы: Оқу құралы. – Алматы: «Білім», 2001. – 380 б.
- 14 Новикова Е. Г., Петраков А. В., Рабовский С. В. Бизнес – Безопасность – Телекоммуникации. Терминологический словарь. М.: Радио и связь, 2001. – С. 304.
- 15 Малишевский Е. О некоторых проблемах терминологии в цифровом телевизионном вещании /Информационные телекоммуникационные сети, 2019, №9, с. 32-33.
- 16 Mass media және телекоммуникация терминдерінің қазақша-орысша-ағылшынша анықтамалық сөздігі. Казахско-русско-английский справочный словарь терминов Massmedia и телекоммуникций. Kazakh-

russian-english references glossary Mass media and telecommunications. Редактор-құраст.: Қ. Тұрсын – Алматы, «Қазақэнциклопедиясы» баспасы, 2015. – 632 б.

17 Қалиұлы Б. Қазақша термин жасау мәселесі және оны қалыптастырудағы БАҚ-тың рөлі. Қазақ терминологиясы және Бұқаралық ақпарат құралдары // Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Астана, 2013, 128 б.

References:

- 1 Amirov A. Kazak baspasozinin 1990-2000 jyldar aralygynda terminologia Kalypastyrudagy roli. // filol.gyl.kand. gylymi dAreyesin alu usin daiyndalghan disertasiya. – Almaty, 2002. 116 b.
- 2 Ahmanova O. Slovar lingvisticheskikh terminov. – M.: Sov.ensiklopedia, 1966. C. 607.- ensiklopedia
- 3 Prohorova V. AktuAlnye problemy sovremennoi ruskoi leksikologii. – M.: Izdatelstvo MGU, 1973. C. 401.
- 4 Usakov D. Tolkovyi slovar ruskogo iazyka. – M.: Astrel, 2000. T.IU-752. C. 689.
- 5 Superanskaia A., Podolskaia N., Vasileva N. Obsaia terminologia // Voprosy teorii.-M.: Nauka, 1989. C. 243
- 6 Jubanov K. Kazak tili jonindegi zertteuler. – Almaty:Gylim, 1966. -362 b.
- 7 Kaliuly B. Kazaksa termin jasau mАsesi / TerminologialyK habarsy, 2014, №1 (49), 12-17 b.
- 8 Kurmanbauly S. TerminKor Kalypastyru kozderi men terminjasam tAsilderi. – Almaty:»Sozdik-Slovar», 2005. – 240 b.
- 9 Masgutov S. Kogildir ekran – omir ainasy. – Almaty: Mektep, 1976. – 131 b.
- 10 Barmankulov M. Televidenie: dengi ili vAst? – Almaty: Sanat, 1997. – s. 268.
- 11 Tursyn K. Kazak telejournalistikas: Kalyptasu, damu problemalary. – 2-basylym. – Almaty: Kazak universiteti, 2013. –356 b.
- 12 Masgutov S. TelevizialyK jurnalistika negizderine kirispe. – Almaty, 1975. – 110 b. –kitap
- 13 Volhonski V. Problemy terminologii televizionnyh sistem nabludenia /Algoritm bezopasnosti, 2006, №1, s.34-36.
- 14 Tursyn K., NusKabaiuly J. Teledidar sozdigi – telejournalist anyKtamalygy: OKu Kuraly. – Almaty: «Bilim», 2001. – 380 b.
- 15 Novikova E. G., Petrakov A. V., Rabovski S. V. Biznes – Bezopasnost – Telekommunikasii. Terminologicheski slovar. M.: Radio i svAz, 2001. – C. 304.
- 16 Malisevski E. O nekotoryh problemah terminologii v sifrovom televizionnom vesanii /Informasionnye telekommunikasionnye seti, 2019, №9, s. 32-33.
- 17 Mass media jАne telekommunikasii terminderinin Kazaksa-oryssa-agylsynsa anyKtamalyK sozdigi. Kazahsko-rusko-angliski spravochnyi slovar terminov Massmedia i telekomuniksi. Kazakh-russian-english references glossary Mass media and telecommunications. Redaktor-Kurast.: K. Tursyn – Almaty, «Kazakensiklopediasy» baspasy, 2015. – 632 b.
- 18 Kaliuly B. Kazaksa termin jasau mАsesijАne ony Kalypastyrudagy BAK-tyн roli. Kazak terminologiasy jАne BuKaralyK aKparat Kuraldary // RespublikalyK gylimi-praktikalыK konferensia materialdary. – Астана, 2013, 128 б.

MPHTI 19.21.07

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.69>

Ospanova U.,¹ Shakenova M.²

^{1,2} JSC “Information and Analytical Center” under the MES RK,
Nur-Sultan, Kazakhstan

MEDIA IMPACT TYPOLOGY IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract

This article provides a theoretical overview of existing research with particular focus on the types and models of media impact on the individual and society. The analysis of scientific literature has revealed that despite popularity and extensivity of exploration of the issue in the scientific discourse some major inconsistencies are still observed. It should be noted that in most cases the studies are fragmentary, the influence of the media on various social groups is mostly considered from one specific position, and the lack of clearly developed criteria for the typology of media impact. Summarizing the accumulated knowledge in this area, we tried, despite the complexity of identifying and systematizing the classification of media impact, to present a complex typology of media influence on the individual and society.

Keywords: media influence, typology, mass media, influence on society

Оспанова У.А.,¹ Шакенова М.Т.²

^{1,2} ҚР БҒМ жанындағы “Ақпараттық-талдау орталығы” АҚ,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан